

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ա Ի Ե Տ Ա Բ Ի Է

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

ԱԶԳԱՅԻՆՔ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՔ ԵՒ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆՔ

ԺԱՄԱՆԱԿԻՍ ՄԱՐԴԻԿ

Շատ իմաստութեամբ բռնած է այս ռամ-
կական առակը. «Թէ ժամանակն քեզ է ան-
յարմար, դու ժամանակին եղիցիս յարմար»:
Բայց այս խօսքը ուղիղ հասկըցողները խիստ
սակաւ են, եւ ահա այն պատճառաւ շատը
կան որ խրատ չեն առնուր ասկից: Ի՞նչպէս
խրատուին, օրինակի համար, նոքա որ միտ-
քերնին դրած լինելով, — շատ բանի մէջ ի-
րաւամբ, — թէ «ժամանակս չար է», եւ թէ
Պօղոս առաքելոյն դուշակածն ու «եկեացեն
ժամանակք չարք» բաժը վաղուց կատա-
րուեր է, իրենց բերնին համարիչ (թէսպիհ)
ըրած են այս խօսքերս. ժամանակիս էրիկ
մարդիկը, ժամանակիս կնիկմարդիկը, ժամա-
նակիս հայրերը, ժամանակիս մայրերը, ժա-
մանակիս եղբայրները, ժամանակիս քոյրերը:

Ժամանակիս տղաքը, ժամանակիս աղջիկնե-
րը, ժամանակիս խանութպանները, ժամա-
նակիս զինուորականները, ժամանակիս դա-
տաւորները, ժամանակիս քահանաները, եւ
այլն, եւ այլն, եւ անդադար մեղադրանքի
հետ են ամենուրեւ դէմ: Ո՞ւր են, կրտսն, մեր
ատենի մարդիկը, մեր ատենի տղաքը, մեր
ատենի եկեղեցականները . . .

Գուցէ դոցա մտքերնին չիգար որ այդ
դանդառները ամէն ժամանակ ալ եղած են.
եւ շատ հեռու չերթալով՝ մեր երանաշնորհ
Խորենացին ասկից հազար հինգ-հարիւր տա-
րի առաջ նոյնպէս կողբայ իւր ատենի ամէն
կարգէ եւ առաւելանէ մարդկանց աւրուելուն
ու չարամալուն վրայ, ինչպէս որ այսօր մեր
բարեսիրտ դանդառաւորները:

Այս ընդհանրական գանգատէն ինչ կիմացուի: — Կիմացուի որ մարդիկ կամ ամէն ժամանակ նոյն եղած են ընդհանրապէս չարութեան եւ ապականութեան կողմանէ: Եւ կամ քանի գնացեր են՝ աւելի աւրուեր չարացեր են: Հետզհետէ ալ կ'չարանան: Մեք ասոնցմէ ոչ մէկը կուզեմք բացարձակապէս հաստատել, եւ ոչ միւսը. վասն զի մէկ կողմանէ գիտեմք որ մարդկանց բարքին հետ զհետէ աւրուելուն դէմ գանգատողները ամէնքն ալ թեթեւ մարդիկ չեն, միայն իրենց խելքին՝ իրենց վարքին ու բարքին հաւնած՝ արհամարհոտ ու մարդատեաց անձինք չեն, այլ մէջերը խիստ շատ սուրբեր, արդարներ, իմաստուններ, աշխարհատեաններ, կառավարութեան գլուխ կեցողներ, դատաւորներ, հմուտ եւ փորձ քահանաներ, խորունկ ու գիտող փիլիսոփաներ, բազմահմուտ պատգամադէտներ կան, որք առհասարակ կվկայեն թէ մարդիկ հետզհետէ աւրուելու, ապականելու, չարանալու վրայ են: Մէկալ կողմանէ կմտածեմք որ եթէ յիրաւի մարդկանց բարքն ու վարքը այսչափ հազար տարուան մէջ քանի երթար՝ աւելի աւրուած չարացած ապականած լինէր, աշխարհս դժուրք դարձած էր մինչեւ ցայժմ՝ քանի քանի համաշխարհական ջրհեղեղներու, կրակէ անձրեւներու, համակործան գեղնաշարժերով տակնուվրայ լինելու արժանի: Բայց փառք Աստուծոյ որ այնպէս չէ. վասն զի աչօք բացօք կտեսնեմք դարձեալ աշխարհիս ամէն կողմերը՝ ամէն ազգաց եւ ժողովրդոց մէջ աստուածավախ, առաքինի, բարեսիրտ, բարերար, ողորմած, քաղաքավար, խղճմտանքաւոր, ուրիշ իրաւունքը չուող, անյիշաչար, անոխակալ մարդիկ, բարեպաշտ ու բարեկիրթ հայեր ու մայրեր, հլու եւ հնազանդ որդիք, համեստ ու պարկեշտասուն օրիորդներ, հաւատարիմ ծառաներ, գթաւատ տէրեր, առատաձեռն հարուստներ, աշխատասէր ու համբերող ազգասներ, անխարդախ վաճառականներ, անկաշառ դատաւորներ, սրբակաց քահանաներ, հայրագութ իշխաններ, բարերար՝ մեծագործ ու ազատամիտ թագաւորներ, եւ այլն, եւ այլն, եւ որ մեծն է եւ զարմանալի, խիստ շատ մարդիկ՝ որ չարն ու բարին աղէկ կբաժնեն իրարմէ, եւ չարերուն շատցածին դէմ գանգատ կրնեն. ըսել է թէ ուրեմն՝ գոնէ իրենք՝ աւրուած մարդկանց կարգէն չեն. եւ որովհետեւ այսպիսի գանգատ ընողները խիստ շատ ժամանակիս մարդկանցը դէմ, ինչպէս որ ըսինք, կրնամք անպատճառ

մխիթարուիլ եւ ըսել թէ ուրեմն աշխարհիս երեսէն ամէն տեսակ աղէկութիւն գեռ վերցուած չէ եղեր:

Ասոնք գիտնալով, մեք ոչ փառաւանս (optimiste) փիլիսոփայից կարգէն կուզեմք լինել, ինչպէս որ էին ատենով Մալպրանշ գաղղիացին ու Լայպնից գերմանացին, որ աշխարհիս երեսը ամէն բան խիստ աղէկ է բարոյապէս ու խիստ աղէկ կերթայ կըսէին. եւ ոչ վասպաւական (pessimiste) փիլիսոփայից կարգէն եմք որ աշխարհիս ամէն բաներն ալ՝ ամէն մարդիկն ալ անոնց պակասաւոր կողմէն կնային ու կաղաղակեն թէ աղէկ մարդ չկայ, աղէկ բան չկայ, աղէկութիւն ըսածդ չկայ աշխարհիս երեսը, այլ ամէն բան՝ ամէն մարդ գէշ ու գէշին գէշն է, վատ ու վատթար ու ամենաչար է:

Մեք կուզեմք մեր ժամանակին մարդիկը լինել, եւ կփափաքեմք որ ամէն մարդ ալ մեզի հետեւիլ ուզէ այս բանիս մէջ: Եւ թէ ինչ է մտքերնիս՝ քանի մը խօսքով բացատրեմք:

Յայտնի ճմարտութիւն մի է թէ մարդիկ թէպէտ եւ միշտ նոյն բնաւորութեան տէր են, եւ սուրբ Գրոց ըսածին պէս՝ մարդուս միտքը չարութեան հակամէտ է միշտ՝ իւր տղայութենէն ի վեր. «Միտք մարդոյ իննամս չարին հաստատեալ են իմանկութենէ իւրմէ». բայց այս խօսքը ճիշդ հասկընալ որ ուզեմք՝ պէտք է բոլոր մարդկային ազգիս վրայ առնումք, կամ որ նոյն է՝ չմոռնամք որ մարդս իբրեւ մարդ՝ ամէն տեղ եւ ամէն ժամանակ նոյն յատկութիւններն ունի, թէ աղէկ եւ թէ գէշ: Իսկ մարդկային ընկերութիւնները, ազգերը, ժողովուրդները, իրենց համար զանազան ժամանակներ ունին, եւ այն ժամանակները երբեմն կարճ են եւ երբեմն երկայն, երբեմն աղէկ եւ երբեմն գէշ, երբեմն յաջող եւ երբեմն ձախորդ, երբեմն երջանիկ եւ երբեմն թշուառ: Սուրբ գրոց պատմութեան, ընդհանուր պատմութեան, ազգային պատմութեան, եւ կրնամք ըսել թէ ո՞ր եւ իցէ ազգի պատմութեան տեղեկութիւն ունեցողը դիւրաւ կհասկընայ մեր միտքը, եւ թերեւս իրաւունք կուտայ մեր խօսքին:

Եթէ այնպէս է, յուսամք որ շիտակ հասկընայ նաեւ մեր ըսածը թէ կուզեմք ժամանակիս մարդիկը լինել, եւ իրաւունք տայ մեզի:

Մեր ազգը ժամանակ մը ունեցեր է որ իւր կեանքն ու կառավարութիւնը նահապետական է եղեր, ինչպէս Հայկազանց ժամակը. այն անցաւ, Արշակունեաց ժամանակը եւ կաւ՝ առաջ փառաւորութեան, յաջորդութեան

ու աշխարհակալութեան օրեր: Այն անցաւ, բուն Հայաստանէն դուրս փախչելով՝ օրհասական կտրճի պէս՝ զինքը մեռցնել ուղղութիւններուն դէմ կուեւրու: Երբեմն միութարուելով եւ երբեմն արեան արտասուքներ թափելով անցընելու օրեր: Այն ալ անցաւ, եկան Հասան Հայաստանի բնակչաց մէկ մասին դէպի աշխարհիս ամէն կողմը ցիրուցան լինելու, մնացեալ մեծ մասին ալ ծանր ըստըրկութեան եւ անհնարին տառապանաց մէջ մաշուելու, նուաղելու, ալքըմնալու, թշուառանալու օրեր: Այն ալ անցաւ . . . այո՛, այն ալ անցաւ շոտ մասին՝ երբոր քանի մը տարիէ ի վեր Հայաստանի տիրող մեծամեծ ազգերն ալ իրենց ժամանակին ու աշխարհիս ժամանակին պահանջմունքներուն սիրով եւ վեհանքութեամբ մօտիկ ըրին: ու իրենց խնամքը քաղցրացուցին ամէն տեղ՝ նաեւ մեր ազգին վրայ: Եւ ահա այս է մեր ժամանակը, եւ մեր այս ժամանակիս մարդիկն ենք:

Մեր ժամանակն ալ պէտք է որ երկու կողմանէ դիտեմք. մէկը՝ աչքերնիս մեր չորս գին եղած ազգերուն վրայ ձգելով, միւսն ալ՝ անդադար մեր ազգին վրայ դարձնելով: Արդ օտար ազգաց, այսինքն եւրոպական բարեկիրթ եւ յառաջադէմ մեծամեծ ժողովրդոց վրայ երբոր կնայիմք ուշադրութեամբ, ինչ կոտենեմք: — Շատ պակասութիւններ, որք իրական՝ որք առերեւոյթ. շատ ալ կատարելութիւններ, նոյնպէս ոմանք իրական եւ ոմանք խաբէական. բայց ընդհանրապէս մեր աչքին զարկածն է՝ հետզհետէ աւելի բռնկող հոգի յառաջադիմութեան ամէն բանի մէջ: Այս յառաջադիմութեան հոգին հարկաւ իրեն պակասութիւններն ալ ունի, որ են չափազանց ազատամտութիւն, յանդուգն ձեռնարկութիւն, հին սովորութեանց եւ կարգաց չափազանց արհամարհութիւն, ամենայն նորաձեւութեանց մոլեռանդ եւ կուրօրէն հետեւութիւն, որ եւ իցէ չարքաշութենէ չափազանց վախ, ամէն տեսակ ղեղիւթեան միջոցները օրէ օր աւելցնելու վնասակար ջանք, եւ այլն: Բայց կատարելութիւններն ու օգուտները անհամեմատ առաւելութեամբ բազմաթիւ ու գերազանց են. ինչպէս գրական եւ բարոյական գիտութեանց ամենաբարակ քննութիւն եւ լուսաւոր վարդապետութիւն, քաղաքական կառավարութեանց կերպերուն բնական եւ աստուածային իրաւանց աւելի յարմարութիւն, արուեստից եւ ճարտարութեանց գրեթէ վերջին աստիճանի կատարելագործութիւն, եւ այս բաներուս համար

պէտք եղած ամէն միջոցներուն հրաշալի կերպով շատնալն ու ծաղկիլը, այսինքն անհամար շոգենաւերուն, շոգեկառքերուն, շոգեգործիքներուն, ելեքտրական հեռագիրներուն խելքէ դուրս գործունէութիւնը, օրագրաց եւ լրագրաց ձեռքով որ եւ իցէ երեւելի գիտլաւմներուն ու լուրերուն աշխարհիս մէկ ծայրէն մէկալ ծայրը տարածուիլը, եւ հեռաւոր մայրաքաղաքաց ու թագաւորութեանց իրարու զարմանալի կերպով մը մտնեալն ու գրեթէ միանալը:

Այսպիսի յառաջադիմութեան հոգի է ահա մեր ժամանակիս հոգին՝ եւրոպայի համար. եւ այս հոգւոյն վրայ դարձած՝ ապշած եւ զմայլած կնային նաեւ Ասիացիք, Ափրիկեցիք, եւ մինչեւ վայրենի Ամերիկացիք: Այս է ահա եւրոպայի ինկենսաներոց դարը: Եւրոպայի կրտսեմք, վասն զի չեմք համարձակիր ոմանց պէս բսելու անդադար նաեւ մեզի համար, արեւելեան ազգաց համար, մեր ազգին համար, թէ «Ինկենտաներոց դարուն մէջ եմք»: Վասն զի կոտենեմք յայտնապէս ու մեծ ցաւով սրտի, որ ինչպէս Տաճկաց թուականը 1177 է, այսպէս ալ իրենց համար կարծես երկոտասաներոց դարէն աւելի չէ. եւ մեր Հայոց թուականը, ինչպէս որ 1310 է, այսպէս ալ եւրոպացւոց չորեքտասաներոց դարուն գործերը մէջերնիս տեսնելը սովորական բան մի է:

Վաստաւրակն չեմք մեր՝ ազգային գործերը դիտելու ատեն, ոչ, նորէն կրտսեմք. բայց ինչպէս փառաշարեան ալ լինիմք՝ քանի որ կոտենեմք նոյն ազգային գործոց հաստատուն հիման մը վրայ չլինելը, ընդհակառակն աւազի վրայ կանգնուած շէնքի պէս՝ ամէն հովէ սասանիլն ու կործանումն սպառնալը. քանի որ կոտենեմք շատ մը ազգային մեծամեծ գործողութեանց թատերական տեսարանէ մը աւելի հետեւանք չունենալը. քանի որ կոտենեմք ամէն տեղ երկպառակութիւնը տիրած, չարախօսութիւնը սլափու գտած, նախանձը անամօթ յանդգնութեամբ հրապարակ ընկած, կոյր տգիտութիւնը ընդդէմ լուսաւորութեան յայտնի դրօշ բացած, բարեպաշտութիւնը բուռ մը իմաստակներու ծաղրածութեան նիւթ եղած, ճշմարտութիւնը քանի մը վայրահաջ կիսադրիչ հեղինակներու սրբապիղծ հայհոյանքներուն պատրուակ դարձած, հին ատելութիւններն ու ռիսակալութիւնները՝ որ միտքի տակ ծածկուածի պէս կերեւնային՝ քանի մը հոգւոյ կրից կամ թեթեւութեանցը թեթեւ փչմունքէն դուրս ե-

լած, բորբորած ու մեծամեծ հրդեհներ ըստ պառնայած... Թողումը բարեկարգ դավառացի, օգտակար մատենագրութեանց, հարկաւոր արուեստանոցաց, ընդարձակ վաճառականութեանց, բարեգործական սահմանագրութեանց սակաւութիւնը, եւ ազգիս կարօտութեանցը նայելով՝ դրեթէ ոչնչութիւնը։

Այսու ամենայնիւ հանդերձ՝ մեր ժամանակիս մարդիկն ենք. ոչ նախաջրհեղեղեան մարդիկ, ոչ նահապետական, ոչ միջնադարեան, եւ ոչ յանգուզն յեղափոխական։ Ըսել կուզեմք թէ եւրոպական բարեկիրթ ազգաց վիճակին նայելով, մեր ալ յառաջագիմութեան ենք սիրող եւ աշխատող բոտ մեր չափու եւ կարողութեան, եւ կյորգործեմք մեր ազգն ալ նախանձաւոր լինելու այն յառաջագիմութեան։ Եթէ չենք յուսար եւրոպացւոց հասնիլ քանի մը տարուան մէջ՝ թէպէտ եւ ամէնքս միաբան իմիասին ամենայն ջանք ալ ընէինք, դոնէ պարտք կ'ձանչնամք մեզ ամբնալ յետախաղաց շարժմունքներէ, պատկառիլ ազգային յառաջագիմութեան ասպարիզին մէջ մէկգմէկ ետ քաշելէ, մեծ անմըտութիւն համարիլ զայրացեալ գետին ջրերուն ուղիսօրէն վազուածքին գէմ տկար թիակներով ազգիս ողորմելի նաւակը քշելու աշխատիլը, եւ մեծ մեղք՝ գիտնալ ազգիս մէջ ասդիս անդին նկարագրող մանտրաիկ լոյսերը փչել անցրնելը։

Ժամանակիս մարդիկը լինիմք. սիրեմք նորաձեւութիւնները, բայց օղջախար ու գովելի նորաձեւութիւնները միայն. չարհամարհեմք

չգիտցած բաներնիս. չծուլանամք յուսահատութեամբ՝ չափաւոր աշխատութենէ ետքը, չլըքանիմք փոքրոգութեամբ՝ մեր խեղճութեանցը նայելով, չյաղթուիմք ձախորդութենէ, չհպարտանամք յաջողութեամբ։

Մարդիկ միշտնոյն են, բայց ժամանակը նոյն չէ. այս ժամանակը կ'ապահանջէ որ մեր ալ հին ժամանակի մարդիկ չլինիմք։ Նոքա իրենց ժամանակին համար թէ որ շատ աղէկ մարդիկ էին, — որպէս եւ էին իսկ, — հաւաստի գիտնամք որ եթէ մեր ժամանակիս մարդիկը լինէին՝ մեզմէ շատ մեծ՝ շատ տարբեր յառաջագիմութիւն կ'ունենային իրենց ճշմարիտ ատուած պաշտութեամբը, սիրելի պարզմտութեամբը, վեհանձն մարդասիրութեամբը, անխոնջ աշխատասիրութեամբը եւ հնարագէտ ճարտարութեամբը։

Միայն այս յառաջագիմութեան հոգւով է որ կրնամք նաեւ ժամանակիս մարդկութեանը մէջ եղած պակասութիւններն ալ պայծառ տեսնել, ինչպէս որ պէտք է զգուշանալ, եւ մէկգմէկ զգուշացրնել։ Բայց աւելի անոր նայիմք որ մեր չորս դին առած եւրոպական յառաջագիմութեան աղէկութիւններն առնուով վայելեմք, եւ ազգիս ալ վայելել տամք։ Այս աշխատութեան մէջ ալ անմոռանալի կերպով աչքերնուս առջեւն ունենամք Բրիտանի Տեառն մերոյ խրատը թէ «Օձի պէս խորագէտ, եւ անշունչ պէս միամիտ եղիք. — եղբրուք խորագէտք իբրեւ զօձ, եւ միամիտք իբրեւ զանշունչ»։ Որոյ ճիշդ իմաստը ուրիշ անգամ ընդարձակելու միտք ունիմք։

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՓՈԽՆԵՆ

Դադղիոյ պատկերահաններուն առաջինն ու բոլոր աշխարհիս նկարիչներուն մէջ անուանիներէն մէկն է Նիկողայոս Փոխեն, որ 1640-ին ատենները ծաղկեցաւ, ու վախճանեցաւ Հոմ 1665-ին։ Այնչափ վարպետ էր նկարչութեան արուեստին գրեթէ ամէն ձիւղերուն մէջ ալ որ անունը դրեր էին Նկարիչ իմաստնոց, վասն զի ամէն քաշուածքներուն մէջ յայտնի կերեւ-

նայ իրեն սաստիկ երեւակայութիւնը, եւ ձեւերուն տուած զարմանալի գեղեցկութիւնը։

Ինչպէս ահա առաջիկայ պատկերն ալ նորա սքանչելի նկարներուն մէկէն օրինակուած է, եւ ուշադրութեամբ նայողը մեծ բնականութիւն ու շատ գեղեցկութիւններ կրնայ դիտել մէջը, Թէ որ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԿՐՏԶԻ ԳԱՐՈՋՈՒԹԵԱՆԸ վրայ սուրբ Աւետարանին ըսածները աղէկ միտքը բերէ։